

Vida de santa Caterina segons la *Legenda maior* ('Llegenda major') de Ramon de Càpua —una d'anònima anterior al 1458 (TCM 107.1.1) i la de Tomàs de Vesac, impresa el 1511 (TCM 107.1.2)—, i una de la *Legenda minor* ('Llegenda menor') inclosa en la *Legenda àuria* impresa el 1494 (TCM 107.1.4). D'altra banda, Miquel Peres va traduir el capítol sobre santa Caterina del *Chronicon* de sant Antoni de Florència, al qual va afegir la versió de deu miracles procedents de la *Legenda maior* (TCM 107.1.3). Les versions de Vesac i de Peres s'adrecen, directament o indirectament, al convent de santa Caterina de València. El mateix Miquel Peres va traduir, també de sant Antoni, la *Vida de sant Vicent Ferrer* (València, 1510; TCM 12.2.1).

Entre els reculls de materials hagiogràfics i exemplars, destaca la traducció del monumental *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet* d'Arnau de Lieja (un repertori d'exemples per a predicadors amb ordenació alfabètica; TCM 15.1.1). Convé no oblidar que pertanyen a la categoria exemplar els bestiaris, que interpreten la naturalesa dels animals des de la moralitat; en català es disposa de la traducció del *Bestiario toscano* (TCM 0.3.1). Els relats exemplars de tradició oriental arriben a través de la *Historia septem sapientium* ('Història dels set savis'), de la qual es conserva una traducció en vers amb molts trets occitans, derivada d'un original francès (*Llibre dels set savis de Roma*; TCM 0.26.1), i n'existia una altra versió perduda (TCM 0.26.2 = TCM 0.4.1). Hi ha, també, relats exemplars més llargs, a mig camí entre l'*exemplum* i la *novella*, de procedència francesa, com ara *Lo fill del senescal d'Egipte* (TCM 0.12.1 i 0.12.2) i la *Història d'Amic i Melis*, tots dos amb dues versions catalanes (TCM 0.1.1 i 0.1.2).

El *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii* ('Tractat del Purgatori de Sant Patrici') d'Enric de Saltrey va conèixer una traducció primerenca del 1320, enllestida pel jurista Ramon Ros per a la muller del senyor de Bellpuig (TCM 55.1.1). A diferència de la versió posterior de Ramon de Perellós, dependent d'un intermediari francès (TCM 55.1.2), la de Ros deriva del text llatí.⁵³ El manuscrit que la copia transmet dues altres visions del més enllà: la de Drythelm i la de Thugdal. La primera és extreta de la *Historia ecclesiastica gentis anglorum* ('Història eclesiàstica del poble anglès') de Beda el Venerable i es conserva només en aquest manuscrit (TCM 19.1.2). La segona, en canvi, va ser objecte de tres traduccions independents, derivades de sengles redaccions llatines: l'original del frare Marc (TCM 0.53.1), la inclosa a l'*Speculum historiale* ('Mirall de la història') de Vicenç de Beauvais (TCM 0.53.2), i una que s'aparta molt de les altres versions conegudes (TCM 0.53.3). Pertany a la tradició creada per Saltrey una *Visio Ludovici de Francia* (o *Visió de Lluís d'Auxerre*), de Taddeo de' Gualandi de Pisa, que té traducció catalana del darrer terç del segle XIV o dels primers anys del XV (TCM 116.1.1). També s'ha datat al segle XV la traducció del *De spiritu Guidonis* ('Sobre l'esperit de Guido') de Joan Gobi, que, significativament, comparteix manuscrit amb *Lo somni* de Bernat Metge (TCM 76.1.1). Un dels textos catalans més antics és la versió dels *Dialogi* ('Diàlegs') de sant Gregori el Gran, de la segona meitat del segle XIII (TCM 48.1.1). Tot el llibre quart del tractat instrueix sobre qüestions escatològiques, i ofereix un bon repertori d'apareguts i ressuscitats i de descripcions del més enllà.

53. Per al *Viatge al Purgatori de Sant Patrici*, de Ramon de Perellós, vegeu el subcapítol 10.1 d'aquest volum.

Les traduccions de literatura moral estan emmarcades per dos grans compendis de vicis i virtuts: la *Somme le Roi* ('Compilació del rei') i el *Fiore di virtù* ('Flor de la virtut'). La *Somme le Roi*, de Llorenç de Blois, és un tractat molt difós del qual es conserven nou manuscrits en català (TCM 81.1.1-81.1.3); tot i que s'han distingit tres versions, derivades de fonts diferents, és molt probable que els manuscrits testimonien variants redaccionals d'una sola traducció primerenca, anterior al 1326. A l'altre extrem, el *Fiore di virtù* —un florilegi moral de començament del segle XIV de difusió també àmplia— ha tingut dues traduccions al català. No s'ha pogut datar la més antiga, anònima (TCM 0.19.1), mentre que la més moderna és obra de Francesc Santcliment a partir d'un model italià imprès, i va ser editada a Barcelona el 1489 (TCM 0.19.2).

Entremig, es van traduir alguns textos d'instrucció moral d'àmplia propagació europea. Es poden situar als dos extrems del segle XIV les dues traduccions del *Liber de moribus hominum* ('Llibre dels costums dels homes'), també titulat *Moralisatio super ludo scachorum* ('Moralització del joc dels escacs'), de Jaume de Cessoles (TCM 69.1.1 i 69.1.2): la més antiga és possiblement anterior al 1333, i l'altra s'ha datat tradicionalment cap al final del segle. Són de la mateixa centúria les quatre (o potser cinc) traduccions conservades del tractat *De cura et modo rei familiaris utilius gubernandae* ('Sobre la manera de governar millor la hisenda familiar'), falsament atribuït a sant Bernat (TCM 22.1.1 a 22.1.4), i es va traduir de l'italià (*Dodici avvertimenti*, 'Dotze advertiments') un *Consell de bones doctrines* que la reina de França dona a una filla (TCM 0.11.1). Va tenir una fortuna catalana molt important el moralista italià Albertano da Brescia, del qual es van traduir del llatí, també al segle XIV, els tres tractats principals: el *De amore et dilectione Dei et proximi* ('Sobre l'amor i l'estimació de Déu i del proïsme', TCM 5.1.1), el *Liber consolationis et consilii* ('Llibre de consolació i consell', TCM 5.2.1) i, en dues ocasions, el *De arte loquendi et tacendi* ('Art de parlar i de callar') —que també estava interpolat en el *Llibre del tresor*— (TCM 5.3.1 i 5.3.2).

9.8 LES TRADUCCIONS DE TEXTOS ESPIRITUALS

L'estudi de les traduccions d'obres espirituals al català als segles XIV i XV no es pot deslligar de les obres originals d'aquesta mena, en prosa o en vers, produïdes a la Corona d'Aragó en la mateixa època. Aquest conjunt respon a la voluntat de guiar els lectors, fossin religiosos o laics, en la devoció i la contemplació espiritual. Convé, doncs, anotar quines obres d'aquest corpus arribaren i per quines vies: la qüestió no sols afecta la història de la literatura religiosa, sinó que incideix en l'apreciació de la transmissió de la cultura en sentit ampli. L'estudi de la difusió de la literatura religiosa i devocional, i de les traduccions que se'n feren —la majoria directament del llatí—, permet determinar el públic al qual anaven adreçades i veure, per exemple, que textos escrits originalment pensant en una comunitat de religiosos es van considerar útils per a un públic laic i es difongueren, no tan sols traduïts sinó també en llatí, fora dels monestirs. Naturalment, les obres dels autors més divulgats en

altres llengües romàniques, com sant Bonaventura o sant Bernat, van ser també les més llegides en català.

La major part de les traduccions medievals de textos espirituals es conserva en manuscrits del segle xv. Gràcies als inventaris, se sap que algunes d'aquestes traduccions havien estat fetes al segle xiv, però sovint és difícil datar-les amb precisió o identificar-ne el traductor, especialment en el cas d'obres anònimes d'espiritualitat pràctica. La naturalesa de les versions tampoc no ajuda a identificar l'original precís: poden ser adaptacions que no segueixin literalment el text llatí, o creacions més o menys originals a partir d'una (o més d'una) font llatina. Per això, sense estudis més detallats dels textos, establir una cronologia d'aquestes traduccions, o identificar el regnat en què es produïren, duria per força a un resultat massa provisional.

9.8.1 ELS MANUSCRITS MISCEL·LANIS DE TEMA ESPIRITUAL

Els manuscrits miscel·lanis que contenen obres espirituals, en canvi, ofereixen prou informació, perquè indiquen la preferència per unes obres i els canals de difusió. Un dels reculls més destacables és el manuscrit N.I.16 de la Biblioteca d'El Escorial.⁵⁴ Copiat durant la primera meitat del segle xv, conté la majoria de les traduccions catalanes conservades d'obres dels antics pares de l'Església i algunes d'autors espirituals medievals de renom. Obre el recull la versió del *De accessu animae ad Deum* ('Sobre l'accés de l'ànima a Déu') d'Isaac de Nínive, autor cabdal en el món cristià oriental (f. 1-66). La traducció catalana, conservada sencera també en un altre manuscrit del segle xv (Sevilla, Biblioteca Colombina, 5-3-42), ja està documentada el 1373 en un inventari dels llibres de Guillem de Vall, prevere de la catedral de Barcelona (MADURELL, 1974: 25-26). Es tracta d'una guia per a alliberar-se de les coses terrenals i aprofundir en l'ànima a fi d'arribar a la unió amb Déu: la rúbrica remarca que el text és "molt profitós a vida contemplativa e a vida solitària e reposada" (f. 1). A continuació, vénen les *Regles de l'abat Isaac* (f. 66-70), un seguit de "regles" o pautes en forma d'oracions imperatives preses de l'obra anterior. Comencen així: "Desempatxa't de tots negocis temporals. Sostén tota paraula dura amb goig per amor de Nostre Senyor" (f. 66).

Després dels textos d'Isaac de Nínive, es copien una traducció del capítol 19, XI del *Dominus vobiscum* ('El senyor sigui amb vosaltres'), obra de sant Pere Damià que al segle xv encara es creia de sant Basili (*Llaor de la vida solitària*, f. 71v-75v),⁵⁵ i un breu text previ (f. 70-71v), amb el mateix títol i atribució a sant Basili que l'anterior, que lloa també la vida retirada i enllaça exemples de personatges del Vell i del Nou Testament que van viure apartats del món. El breu opuscle de Pere Damià fou molt conegut a tot Europa en aquesta època, i no és estrany trobar-lo copiat juntament amb el d'Isaac: tots dos exalten la vida en solitud (es troben junts també al manuscrit de Sevilla).

54. Per a la majoria de les traduccions esmentades en aquest capítol, vegeu el *Catàleg de traduccions al català medieval fins a 1500* (TCM); hi consten els testimonis, les edicions i la bibliografia de cada una.

55. Tres manuscrits més porten una versió lliure de fragments preses de l'opuscle de Pere Damià (TCM 18.2.1).

A continuació, el copista va transcriure dos "amonestaments" (dels quals no es coneix cap més exemplar). El primer, atribuït falsament a sant Basili com les dues obres anteriors, és una versió de l'*Admonitio ad filium spiritualem* ('Avis al fill espiritual', f. 75v-81v), un manual del bon "cavaller espiritual" per a servir Déu ("rei celestial") amb plenitud. El segon "amonestament" és la traducció del *De compunctio-ne cordis* ('Sobre la compunció del cor', f. 81v-101v), conegut també com *Admonitio ad monachos* ('Avis als monjos'), de sant Efrem, un autor siríac com Isaac de Nínive. Totes les obres esmentades, d'Isaac a Efrem, es copiaren en un sol bloc a la primera part del manuscrit: la taula inicial (f. 11v) inclou les rúbriques de totes; el copista ja les devia trobar juntes en un recull anterior.

A partir d'aquí, el copista completa el manuscrit N.I.16 amb obres d'autors més moderns. Dues són traduccions d'autors medievals famosos. La de la *Theologia mystica* —coneguda també com *Viae Sion lugent* ('Els camins de Sió ploren'), les primeres paraules de l'obra— del cartoixà Hug de Balma (f. 101v-160) ofereix orientació per a assolir la saviesa veritable a través de la meditació i de l'amor a Déu. La traducció de les *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis* ('Meditacions molt pietoses sobre el coneixement de la condició humana') de sant Bernat, una guia per a arribar a Déu a través del coneixement d'un mateix, ocupa els folis 217-228. La venda de llibres del prevere Joan de Quadres del 1362 (MADURELL, 1974: 25) certifica que la traducció ja estava acabada aquest any. Se'n conserven tres testimonis més. La resta d'obres copiades al recull, abans i després de les *Meditacions*, són textos que prevenen contra les temptacions, oracions, breus tractats de contemplació encara no identificats i altres obres de temàtica similar.

En síntesi, el manuscrit N.I.16 conté un bon nombre d'obres amb idèntica finalitat (la unió espiritual amb Déu), i les ordena seguint una lògica temàtica i per autors. No es conserven les cobertes originals del manuscrit ni cap colofó que n'indiqui la procedència; només se sap que formà part de la biblioteca del comte duc d'Olivares, mort el 1645 (ZARCO CUEVAS, 1932: 114-120). Devia ser copiat, però, per a un públic més o menys experimentat, prou hàbil per a entendre obres complexes com la *Theologia mystica*, possiblement religiosos d'una comunitat.⁵⁶

Un altre recull de versions de grans obres espirituals és el manuscrit esp. 547 de la Biblioteca Nacional de París, copiat segurament també al segle xv. A més de la traducció de les *Meditacions* de sant Bernat que ja s'ha vist al manuscrit d'El Escorial (f. 64v-82), conté la versió catalana de l'*Excitatorium mentis ad Deum* ('Excitatori de la pensa en Déu') de Bernat Oliver (f. 1-64v), un fragment extret de la versió de l'*Stimulus amoris minor* ('Punyiment d'amor menor'), escrit pel franciscà Jaume de Milà, però atribuït a sant Bonaventura (f. 82-83v), i un altre text rubricat *Contemplació sobre la passió de Jesucrist e sobre les dolors que sofrí la gloriosa Verge Maria en aquella*, la font del qual no ha estat identificada (f. 83v-91v). Aquestes mateixes obres ja circulaven juntes en llatí (BOHIGAS, 1985: 84). La idea de recollir-les en català devia venir d'un model previ.

56. La còpia, acurada i amb caplletres filigranades, havia de ser feta en un *scriptorium* o taller de còpia. A partir del foli 181, un segon escriptori acaba la còpia.

De la versió de l'*Stimulus amoris minor* ('Punyiment d'amor menor'), no més se'n coneix el fragment del manuscrit esp. 547. En canvi, es conserva sencera la traducció de l'*Stimulus amoris maior* ('Punyiment d'amor major'), una ampliació de l'anterior (Biblioteca Universitària de València, ms. 980, s. xv). Aquesta obra se centra en la meditació entorn de la passió de Crist per arribar a la unió mística amb Déu. Tingué una àmplia circulació als segles xiv i xv, no tan sols dins de les parets de monestirs i convents, sinó també entre un públic aristocràtic laic, que preferia sovint la traducció.⁵⁷ Altres obres de sant Bonaventura, o atribuïdes a aquest autor, foren molt divulgades en època medieval, tant en llatí com traduïdes. En català hi ha versions, totes anònimes, del *Lignum vitae* ('Fusta de vida') —traduïda com a *Doctrina de la contemplació de Jesucrist*—, del *Dieta salutis* ('Dieta de salut') —obra en realitat de Guillem de Lanícia, titulada *Camí de salvació o jornada de salut* en català—, de les *Meditationes vitae Christi* ('Meditacions de la vida de Crist') —de les quals es conserven dues versions catalanes diferents— i d'unes *Meditationes* (o *Exposicions*, en català) sobre les oracions del Pare Nostre, l'Ave Maria i el Salve Regina traduïdes per Antoni Canals.⁵⁸

La traducció de l'*Excitatorium mentis ad Deum*, del frare agustinà Bernat Oliver, copiada al manuscrit esp. 547, ja estava acabada el 1417, ja que un segon manuscrit amb el mateix text (Bolonya, Biblioteca Comunal de l'Archiginnasio, A-275, f. 45-103) fou copiat aquell any al castell d'Oliva (València). La traducció és anònima i s'adreça a una dama, probablement la filla del comte d'Osona Bernat III de Cabrera (TCM 23.1.1). Al mateix manuscrit hi ha les versions catalanes de dues obres atribuïdes a sant Agustí, *Soliloquia animae ad Deum* ('Soliloquis de l'ànima amb Déu') —un diàleg entre el mateix Agustí i la seva raó sobre com adquirir el coneixement de Déu, f. 1-31— i l'*Speculum peccatoris* ('Mirall del pecador', f. 31-39). Entre aquests dos textos i l'*Excitatori* (f. 39v-45v), el copista inclogué una oració, fragments d'evangelis, brevíssims comentaris a alguns càntics i la traducció catalana d'un himne a la fe catòlica de sant Atanasi d'Alexandria (*Quicumque vult salvus esse* 'Tot aquell que es vol salvar'; PL: LXXXVIII, 585-586) al foli 42v. El manuscrit de Bolonya, més luxós que la majoria de manuscrits espirituals,⁵⁹ fou copiat a l'entorn de la família dels Centelles; Elionor de Queralt, esposa de Bernat de Centelles —comte d'Oliva, al servei de la Corona—, facilità al copista l'exemplar que aquest copià (BERTINI, 1936: 235-236). És clar que aquestes lectures circulaven en un entorn aristocràtic proper a la cort reial, i que entre els lectors s'hi trobava un públic femení. De fet, les obres copiades al manuscrit de Bolonya són molt pràctiques, amb orientacions clares i útils per a qualsevol cristià devot.

57. Per exemple, la reina Maria de Castella, esposa d'Alfons el Magnànim, posseïa un exemplar de la traducció catalana. De la traducció castellana de l'*Stimulus amoris*, se'n conserven manuscrits monàstics i manuscrits en biblioteques de nobles laics (ROBINSON, 2013: 120, 403). Aquest és un dels llibres espirituals que més es troba en biblioteques laiques.

58. Per a les versions de Bonaventura, vegeu MARTÍ DE BARCELONA (1930). De les dues traduccions conservades de les *Meditationes*, una és una versió abreujada només de la part dedicada a la passió de Crist, la més divulgada en època medieval; ja estava acabada el 1438 (HAUF, 1982). Probablement n'existia una tercera versió, documentada des del 1410 (TCM 26.4.3).

59. Vegeu-ne la descripció a BERTINI (1936: 236).

Manuscrits com el de Bolonya demostren que algunes obres que en origen havien estat escrites per a un públic religiós de monjos o frares s'acabaven divulgant, sovint gràcies a les traduccions, entre un públic laic amb una certa formació, que s'interessava per l'espiritualitat o la teologia i que apreciava la fama dels autors més populars. Membres de la cort reial, d'altres corts nobiliàries o de la burgesia adquirien exemplars de llibres espirituals. Per exemple, Ferran de Gualbes, fill d'una important família burgesa de Barcelona, tenia en el moment de la seva mort, el 1423, còpies de l'*Stimulus amoris* i de l'*Excitatori*, segurament en llatí, i un "Libre de les *Meditacions* de sent Agostí" en català que no s'ha conservat (GARCÍA PANADÉS, 1983: 179).⁶⁰ Mateu Novella, mercader de Cervera, el 1439 posseïa una còpia del llibre d'Isaac i un "llibre de sent Bernat" (probablement les *Meditacions*) en català, i un exemplar de l'*Excitatori* d'Oliver en llatí (DURAN I SANPERE, 1917: 133). La presència d'exemplars en llatí confirma la vasta circulació d'aquestes obres.

La reina Maria de Castella (1416-58) aplegà una gran biblioteca, molt rica en llibres religiosos, la majoria dels quals eren en català. S'hi troben moltes traduccions catalanes de llibres espirituals que es conserven: les *Meditacions* i l'*Stimulus amoris maior* de sant Bonaventura,⁶¹ el *De accessu* d'Isaac de Nínive, l'*Excitatori* de Bernat Oliver, el *De arra animae* ('Sobre el dot de l'ànima') d'Hug de Sant Víctor traduït per Antoni Canals, les *Exposicions al Pare Nostre*, l'*Ave Maria* i el *Salve Regina*, atribuïdes a sant Bonaventura i traduïdes també per Canals, l'*Espill de la Creu* de Domenico Cavalca, que el monjo benedictí Pere Busquets traduï per a la reina, i les *Revelacions de santa Àngela de Foligno*, una versió avui perduda de les *Collacions* de Joan Cassià, moltes vides de sants i altres textos de contemplació (algun en llatí) no identificats. Totes aquestes obres es registren a l'inventari de llibres fet després de la seva mort el 1458 (SOLDEVILA, 1928: 320-332). Les *Meditacions* de sant Bernat, l'*Stimulus amoris*, l'*Excitatori* o les traduccions de Canals són algunes de les versions més habituals en inventaris de biblioteques laiques, cortesanes o no. Altres obres espirituals de contingut més complex no s'hi acostumen a trobar.

El manuscrit III de l'antic Arxiu del Palau Requesens, avui perdut, és un exemple de recull de textos més aviat breus i de contingut senzill, d'espiritualitat pràctica, per a un públic ampli (vegeu-ne una descripció a CASANOVAS, 1906: 12-14). Inclou el *Llibre d'amorettes*, una versió anònima del *Livre d'amourettes* francès feta segurament al final del segle xiv. Aquesta obreta, adreçada "als amadors de Crist" (ALBAREDA, 1930: 33), recull reflexions, lloances i exhortacions sobre qüestions relacionades amb l'amor de Crist als homes. Al mateix manuscrit, s'hi van copiar, juntament amb oracions i altres obres religioses, les *Exposicions al Pare Nostre*, l'*Ave Maria* i el *Salve Regina* traduïdes per Canals i una *Escala per pujar al cel*, ordenada en trenta graons, atribuïda a sant Jeroni. Comença per la fe, l'esperança i la caritat,

60. En llatí circulaven unes *Meditationes* atribuïdes a sant Agustí, que en realitat foren escrites al segle xi pel benedictí Jean de Fécamp, abat de la Santa Trinitat de Fécamp, a França (Brescia, Angelus Britannicus de Pallazolo, 1498, f. 2-85v; PL, XL: 901-942; per a l'autoria del text llatí, vegeu GLORIEUX, 1952: 28).

61. Segons una carta enviada el 4 de març de 1429, la reina Maria havia deixat una còpia de la traducció de l'*Stimulus* a un frare de València (SOLDEVILA, 1928: 339). Per tant, la traducció hauria de ser anterior a aquesta data.

i acaba per la saviesa, la bona voluntat i la perseverança, que és l'últim graó per a arribar al regne celestial. El text català de l'*Escala* té semblances amb la *Scala* llatina copiada al manuscrit inguimbertí 126 de la biblioteca de Carpentras (f. 15-19): tots dos textos inclouen els mateixos graons i l'inici de cada capítol també coincideix, però la versió catalana és més llarga, amb més citacions atribuïdes a la Bíblia, sant Gregori, sant Agustí i altres autors, i porta un pròleg i una oració final que no es troben al text llatí (el pròleg és un enfilall de citacions atribuïdes a diversos sants i als evangelis).⁶² El manuscrit del Palau Requesens és del segle xv. No se sap quan es va escriure l'*Escala* catalana, però, el 1407, el rei Martí I pagà un lot d'articles entre els quals hi havia un llibre "appellat les set naus amb trenta escalons de sant Jerònim" (RUBIÓ I LLUCH, 1908-21: II, 386); es podria tractar del mateix text.

D'obres adreçades al perfeccionament moral i a l'ascensió espiritual redactades a partir de la imatge de l'escala que s'ha de pujar, en circulaven moltes i de molt variades. Una de les més famoses en català era l'*Escala de contemplació* d'Antoni Canals. Encara que Canals ho amagui, aquesta obra és la traducció del *De XV gradibus contemplationis* ('Sobre els quinze graus de la contemplació') atribuït a sant Bonaventura. Canals la traduí entre el 1398 i el 1399, precisament per a Martí I. L'interès del rei Martí per qüestions religioses afavorí que durant el seu regnat (1396-1410) es produïssin moltes obres espirituals, originals i traduccions, destinades als nobles de la cort. És ben coneguda la predilecció de Martí I per aquesta mena d'obres, i la de la seva esposa, Maria de Luna, a qui Francesc Eiximenis dedicà la *Scala Dei* (RUBIÓ I BALAGUER, 1984: I, 245-251). La correspondència publicada per Antoni RUBIÓ I LLUCH (1908-21) il·lustra les demandes de llibres religiosos de Martí, i també de Maria. El 1404, per exemple, la reina va pagar a Guillem Fontana (traductor del *Psalterium* d'Eiximenis) la còpia que havia fet per a ella d'un llibre il·luminat en català "de les passions e mandat de Jesucrist e de les Meditacions de Sant Bernat" (ibídem: II, 373-374).

Antoni Canals portà a terme moltes de les seves traduccions sota el regnat de Martí i les dedicà totes a membres de la família reial o de l'alta noblesa. En aquesta època, altres frares treballaven, com Canals, al servei de la cort en la traducció de tot tipus d'obres. Joan Eixemenó, per exemple, escriví la *Contemplació de la Santa Quarentena*, un llibret dedicat també al rei Martí amb tot el que li podia ser necessari per a la meditació i l'oració durant els quaranta dies de Quaresma. La *Contemplació* s'inspira en l'*Arbor Vitae Crucifixae* ('Arbre de la vida crucificada') d'Ubertino da Casale (HAUF, 1986b: 12-20). El 1404, Martí I ja demanava l'*Arbor* al papa Benet XIII, instal·lat a Avinyó (RUBIÓ I LLUCH, 1908-21: I, 428-429). Si Martí va rebre el llibre de la cort papal, Eixemenó hauria pogut fer servir aquest exemplar. No és l'única ocasió en què Martí va demanar llibres a Benet XIII. En el tombant de segle, Avinyó era una via a través de la qual arribaven de França nous llibres, i de tota mena, a la cort catalana.

62. El text llatí també es troba al manuscrit 194 de la Parker Library del Corpus Christi College de Cambridge, però no és exactament igual (aquesta versió conté trenta-dos graons). La versió catalana també es conserva als manuscrits 77 i 710 de la Biblioteca de Catalunya, tots dos del segle xv. N'existeix una versió castellana que coincideix amb el text català, sense pròleg ni oració final (Sevilla, Meinardus Ungut i Stanislaus Polonus, 1496; també se'n coneixen dos manuscrits de la segona meitat del segle xv; vegeu BETA textid 1373); una és traducció de l'altra, doncs.

Els monestirs també van tenir un paper important en el proveïment de traduccions de textos espirituals a la cort, especialment aquells amb els quals la família reial tenia més contacte —el de Montserrat en particular—. La reina Maria de Castella, de caràcter devot i lectora de llibres espirituals i morals, va rebre dels monjos de Montserrat llibres copiats o traduïts al monestir. Les cartes de la reina testimonien que els demanava còpies de llibres devots, reclamava els que no li havien enviat i s'assabentava de llibres que es podien trobar a la biblioteca del monestir; abans, Joan I ja s'havia servit també de llibres procedents de Montserrat (SOLDEVILA, 1928: 274-277, 307-314, 334-336; ALBAREDA, 1956: 262-263). Entre el 1445 i el 1458, el benedictí Pere Busquets acabà per a la reina Maria una traducció de l'*Specchio della Croce* ('Mirall de la Creu') de Domenico Cavalca; el llibre l'havia portat directament de Nàpols un monjo de Montserrat, Bernat Vilalta. Els viatges a Itàlia dels monjos de Montserrat eren freqüents en aquesta època i s'aprofitaven per a portar nous llibres que, un cop arribats, es copiaven i distribuïen a altres centres. Maria de Castella també rebé llibres del monestir cartoixà d'Escaladei, al Priorat (SOLDEVILA, 1928: 275, 340), i segurament d'altres monestirs. La devoció de la reina pels llibres religiosos —que un cop d'ull a la seva biblioteca fa encara més evident— propicià la còpia i l'intercanvi de llibres al seu entorn.

Els manuscrits copiats en monestirs no solen contenir un colofó indicant l'any i el lloc on fou acabat el còdex. Per això és interessant quan un manuscrit permet determinar amb exactitud de quin *scriptorium* prové. És el cas del manuscrit 473 de la Biblioteca de Catalunya, copiat al monestir de Sant Jeroni de la Murtra (al terme de Badalona). Conté quatre obres d'espiritualitat relacionades més o menys directament amb la passió de Crist: la versió catalana del *Lignum vitae* de sant Bonaventura, la versió catalana de les *Revelacions de santa Àngela de Foligno*, unes *Exclamacions sobre la Passió de Crist* (inspirades en l'*Arbor* d'Ubertino da Casale i en les *Meditacions sobre la vida de Crist* de sant Bonaventura) i l'*Escala de contemplació* de Canals. El primer text fou copiat a Sant Jeroni de la Murtra el 1491, segons el colofó. El segon i el tercer, també a Sant Jeroni dos anys abans. L'últim no porta colofó, però es pot deduir que tot el manuscrit fou relligat al monestir (CABRÉ i FERRER, 2013).

9.8.2 LES MEDITACIONS SOBRE LA PASSIÓ DE CRIST

Obres com les *Exclamacions sobre la Passió de Crist* o les *Meditacions* de sant Bonaventura formen part d'un corpus dedicat a la meditació o a la reflexió entorn de la vida de Crist, i en especial de la seva passió. Com els llibres d'hores (és a dir, pregàries lligades a les hores canòniques) i les vides de sants, els textos sobre la passió de Crist (i la seva vida en general) eren dels més copiats al segle xv. Es conserven moltes obres d'aquest tenor, en manuscrit o en imprès, tant obres d'autors amb anomenada (així l'*Stimulus amoris* i les *Meditacions* de Bonaventura) com una gran quantitat de textos breus, molts dels quals són anònims i sense identificar (com la *Contemplació sobre la passió de Jesucrist* del manuscrit esp. 547 de París). No existeix un catàleg exhaustiu d'aquestes obretes, però és molt útil la llista de Pere BOHIGAS (1955). El manuscrit

1275 de la Biblioteca de Catalunya (primera meitat del segle xv), per exemple, copia dos opuscles de meditació sobre la passió atribuïts falsament a sant Bernat. El primer és la versió del *Liber de passione Christi et doloribus et plactibus matris eius* ('Llibre de la passió de Crist i dels dolors i planys de la seva mare') d'Otger de Locedio (f. 1-13), traduïda com *Passió de Jesucrist o Revelació de la Verge a sant Bernat*. És una narració de la passió de Crist des del punt de vista de la Verge i el seu sofriment, presentada com a plany de Maria apareguda a sant Bernat.⁶³ La segona obra del manuscrit 1275 és la versió del *De meditatione passionis Christi per septem diei horas libellus* ('Llibret de la meditació de la passió de Crist en les set hores del dia'), atribuïda a sant Bernat o a Beda (f. 13r-28r).

Moltes obres sobre la vida de Crist i la passió es troben en edicions impreses al final del segle xv i al principi del xvi. És evident que aquestes obres es venien i donaven bon negoci als impressors. Entre el 1495 i el 1497 aparegueren les primeres edicions de la versió de Joan Roís de Corella de les quatre parts de la *Vita Christi* ('Vida de Crist') de Ludolf de Saxònia. La quarta, dedicada a la passió, fou la més editada. Cap al 1482, la impremta de Pere Posa, a Barcelona, publicà la traducció feta per Miquel Peres, un notari valencià, de la *Imitatio Christi et de contemptu mundi* ('Imitació de Crist i menyspreu del món') de Tomàs de Kempis (1380-1471). Aquesta obra fou un dels llibres més editats a Europa després de la Bíblia. És un text de meditació individual, que es basa en la necessitat de deixar de banda el món terrenal per a establir un diàleg amb Crist i poder accedir a la glòria. Miquel Peres dedicà la traducció a Isabel de Villena (1430-1490), abadessa del monestir de clarisses de la Trinitat de València i autora d'una *Vita Christi* ('Vida de Crist') en català. La versió catalana s'estampà quatre vegades fins el 1518, i és valorada particularment per la seva prosa (RIQUER, 1964: III, 385).⁶⁴

El 1522 s'imprimí a Barcelona una nova versió de les *Meditacions* de sant Bonaventura (HAUF, 1982: 8-9). Una versió catalana de la part del *Monotessaron* ('Harmonia dels quatre Evangelis') de Jean Gerson dedicada a la passió (cap. 136-149) es conserva en edicions impreses el 1524, el 1547 (Barcelona, Carles Amorós) i el 1576 (Barcelona, Jaume Cendrath). S'edità juntament amb les versions de la *Lletra de Publius Lentulus als senadors de Roma* i de la *Lletra de Ponç Pilat a l'emperador Tiberi*. La primera és una descripció física de Crist, especialment del rostre; la segona, una carta apòcrifa de Ponç Pilat relatant la sentència de mort, la crucifixió i la resurrecció de Crist.

9.8.3 LES REVELACIONS I LES REGLES MONÀSTIQUES

El manuscrit 473 de la Biblioteca de Catalunya, copiat a Sant Jeroni de la Murtra, portava la traducció del *Liber qui dicitur Angela de Fulgino* ('Revelacions de santa Àngela de Foligno'), que conté referències a la passió de Crist. En català, es conserven traduccions medievals de dos textos que narren revelacions o aparicions de la

63. També és copiada al manuscrit 83 del fons de Sant Cugat de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (f. 71v-89).

64. Per a les obres originals o traduïdes de Joan Roís de Corella i de sor Isabel de Villena, vegeu els capítols corresponents del volum III d'aquesta obra.

Verge o de Jesucrist a persones devotes que després esdevingueren santes, i que són en el fons un exemple de devoció (no tenen, doncs, res de profètic): les *Revelacions de santa Àngela de Foligno*, escrites al final del segle XIII o al principi del XIV per un desconegut fra Arnau, i refetes, avançat el segle XIV, per un segon autor anònim, i les *Revelaciones B. Elisabeth* ('Revelacions a santa Elisabet'), escrites en llatí per un autor anònim entre els segles XII i XIII. Tots dos textos foren traduïts a diverses llengües romàniques durant els segles XIV i XV.

Les *Revelacions a santa Elisabet* descriuen les diverses aparicions de la Verge a Elisabet de Schönaue per a instruir-la i guiar-la en la devoció i l'oració. És un text de meditació i de devoció pietosa, breu i de prosa senzilla, amb un fil narratiu mínim. L'únic manuscrit conservat de la traducció catalana porta copiat un breu tractat "molt incitatiu a devoció" adreçat a una monja just després de les *Revelacions* (OLIGER, 1926).⁶⁵ Segons Livarius OLIGER (1926: 346), el manuscrit pertanyia a un monestir cartoixà de València. La traducció catalana recull del text llatí la identificació errònia de la santa com a Elisabet d'Hongria, del tercer orde franciscà. La versió catalana de les *Revelacions a santa Elisabet* i ja alguns manuscrits de l'original llatí porten integrats al final fragments de les *Revelacions de santa Àngela de Foligno* (cap. 3 i 6; ibídem: 343). Àngela era també del tercer orde franciscà.

El text de les *Revelacions de santa Àngela* és més elaborat i complex que les *Revelacions a santa Elisabet*, tant per l'estructura i la llengua com pel contingut. És un tractat de contemplació, organitzat en vint graons (o passos) a l'estil de les escales per a pujar al cel que santa Àngela seguí de la mà de Crist i de la Verge per assolir el coneixement de la vida espiritual. En català, se'n conserven dues versions diferents: l'una en un sol manuscrit (Biblioteca Universitària de Barcelona, 559) i l'altra en tres (Biblioteca de Catalunya, 473 i 2019; Biblioteca Episcopal de Vic, 175). Es conserva, encara, la traducció catalana d'unes altres revelacions, el *Llibre de les revelacions de Constança de Rabastens*. A diferència de les altres dues, però, aquestes són unes revelacions profètiques i tenen intenció política, no espiritual (PAGÈS i VALOIS, 1896).

No es poden deixar de banda un grup de textos que, si bé no són específicament espirituals, tenen importància per a la vida als convents i als monestirs: les traduccions de regles d'ordes religiosos. Es conserven versions de la regla benedictina, de les regles de dos ordes femenins (Santa Clara i Sant Agustí), de tres ordes militars (templers, mercedaris i hospitalers) i dels *Usus cistercienses*, les regles o usos del Cister.⁶⁶ No és estrany que els manuscrits conservats procedixin del monestir o del convent on es van copiar per a ús dels religiosos i on, en algunes ocasions, s'han conservat fins avui dia. Heus ací alguns exemples. Han pervingut dos manuscrits de la *Regla segona de l'orde de santa Clara*: un fou copiat al monestir de Pedralbes, on

65. Biblioteca Apostòlica Vaticana, Rossiniano 3, s. xv, f. 122-136v (*Revelacions*), f. 137-152 (*Tractat*). La resta de textos copiats al volum, entre els quals hi ha les *Meditacions* de sant Bonaventura, són en llatí.

66. Vegeu el cens TCM. La versió catalana de la regla de les monges agustinianes es troba copiada al manuscrit BB-LS-109 del monestir de Santa Maria de la Real de Mallorca; la regla anava adreçada a les monges del convent de Santa Margarida, a Palma (vegeu MUNAR, 1964). Sembla que també hi havia una traducció de la regla de sant Francesc, si s'ha de jutjar per un inventari de llibres del 1424 d'un mercader barceloní, Guillem de Cabanelles (MOLINÉ i BRASÉS, 1914: 11).

encara es conserva (núm. 24, armari XVIII), després del 1327; l'altre, copiat al segle XIV, procedeix del convent de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona (Biblioteca de Catalunya, 3723). L'únic testimoni de les *Constitucions* de l'orde de la Mercè procedeix del convent de la Mercè de Barcelona (ACA, Manuscrits, varia II). De la regla de sant Benet (la més copiada en època medieval per la quantitat de monestirs benedictins que hi havia a la Corona d'Aragó), es conserven manuscrits procedents dels monestirs de Ripoll, Montserrat i Sant Pere de les Puelles, però també d'altres que són de procedència desconeguda i podrien haver estat copiats per a lectors laics.⁶⁷

9.9 ANTONI CANALS

9.9.1 PERFIL BIOGRÀFIC

Antoni Canals va néixer a la dècada de 1350 al Regne de València. Allà va passar bona part de la seva vida adulta. Es desconeix de qui era fill i a què es dedicava la seva família; només se sap que tenia un germà, Pere, que va seguir els seus passos acadèmics i que va morir abans que ell. Canals va entrar de ben jove a l'orde dels frares predicadors o dominicans. El 1369 ja estudiava gramàtica al convent dels dominicans de València i l'any següent, al de Girona. El 1371 va començar els estudis de lògica al convent de Mallorca i els va prosseguir als convents de Manresa (1372) i Lleida (1373, potser també el 1374).⁶⁸ Els anys 1375 i 1376 cursava els estudis de filosofia natural al convent de Barcelona sota el mestratge de Vicent Ferrer i de Joan Romeu. Com que era indispensable per a la predicació, la formació dels frares era molt important per a l'orde dominicà. Els frares completaven els estudis de gramàtica i lògica (un currículum equivalent al de les facultats d'arts) a les escoles que els dominicans tenien als convents de les principals ciutats, abans d'estudiar teologia en un estudi general de l'orde o a la universitat (MARENBOU, 1987: 15-16). Era habitual que els joves frares passessin per diversos convents de la província dominicana a la qual pertanyien per a portar a terme els seus estudis; els capítols provincials de l'orde assignaven anualment els convents a cada estudiant.

El 1377 Canals va ser nomenat lector de lògica (professor, doncs) a l'estudi general dominicà del convent de Santa Caterina de Barcelona, el més antic de la ciutat. Devia tenir poc més de vint-i-un anys. El 1378 figura com a alumne de teologia a València. El 1379 es va traslladar a Tolosa per seguir estudiant teologia a l'estudi general dominicà d'aquella ciutat. És probable que Canals acabés els estudis a París: per a obtenir el títol de llicenciat calia fer-ho en una universitat de teologia, i a la Corona d'Aragó no n'hi havia cap (ESTEVE I PERENDREU, 1993). Podria haver-lo obtingut

67. N'hi ha almenys dues versions diferents. La més antiga (s. XIV), anònima, es conserva en una dotzena de manuscrits copiats entre els segles XIV i XVIII, i podrien ser versions diferents; també se sap que hi havia dos manuscrits més, procedents dels monestirs de Sant Pere de Rodes i de Sant Daniel de Girona, que s'han perdut. L'altra, feta el 1457, és obra d'Arnau d'Alfarràs i se'n conserven un parell de manuscrits. Vegeu més amunt l'apartat 9.2.3.

68. Les dades relatives als estudis de Canals provenen de J.M. COLL (1954).

a Tolosa mateix, però, en el pròleg a la seva traducció del *De arra animae* ('Del dot de l'ànima'), Canals afirma que ha vist la imatge de la Verge miraculosament inclinada de l'església del monestir de Saint-Victor a París.

Al cap de pocs anys, el 1387, Canals ja era el primer professor de l'estudi general dels dominicans de Lleida, un dels convents d'aquest orde més importants de la Corona d'Aragó, juntament amb el de Barcelona. Canals devia exercir de professor encara algun any més —potser ja havia començat abans del 1387—, perquè eren necessaris uns anys de docència abans d'esdevenir mestre en teologia, títol que Canals ja tenia amb certesa el 1398.

Canals va tornar al convent de València en algun moment entre el 1388 i el 1391. Per l'agost del 1391, el rei Joan I demanava al prior d'aquest convent que facilités a Canals les condicions adequades per tal que portés a terme la tasca de traduir del llatí certs llibres que li havia encarregat; per com el rei Joan en parla —“no tan solament los mèrits del religiós e amat domèstic e familiar nostre frare Antoni Canals, mas encara los serveis agradables per aquell a nós fets, nos induen a haver-li cordial afeció e procurar a aquell totes gràcies e favors” (RUBIÓ I LLUCH, 1908-21: I, 371)—, Canals era una persona propera a Joan I i l'havia servit, fos traduint llibres o d'alguna altra manera. L'any següent, Canals predicava un sermó per al dia de la nativitat de la Verge a l'església del convent de València (BETÍ, 1917: 63).

Joan I no era l'únic membre de la família reial amb qui Canals tenia familiaritat en aquests anys. El 1395, el cardenal Jaume d'Aragó, cosí del rei Pere III, va donar-li el càrrec de professor de teologia de la catedral de València. Substituïa Vicent Ferrer, el seu antic mestre, que deixava la càtedra per a ocupar el càrrec de capellà i confessor de Benet XIII a la cúria papal d'Avinyó. Canals mantingué la càtedra fins el 1398, quan també ell la deixà per esdevenir el capellà del rei Martí I. Aquesta càtedra, creada el 1345, va ser ocupada des de l'inici per frares predicadors. La relació de Canals amb el cardenal Jaume d'Aragó ja venia d'abans, i potser fou a través seu que Canals va entrar en contacte amb el rei Joan I. El grau de llicenciat en teologia també l'havia obtingut amb l'ajuda del cardenal, com confessa en el pròleg a la traducció dels *Llibres de fets i dites memorables* de Valeri Màxim. Canals va traduir aquesta llarga obra i la va oferir a Jaume d'Aragó (que la hi havia demanat) cap al final del 1395, després d'haver rebut la càtedra; segurament era també una manera d'agrair-li el mecenatge. Si va gaudir del favor del cardenal, Canals devia haver demostrat que era un alumne competent i destacat.

Pels volts del juny del 1398, Canals ja consta com a capellà del rei Martí I i lector de la cort. Es conserva l'ordre de pagament del que segurament era l'import que li corresponia per les seves feines a la cort (RUBIÓ I LLUCH, 1908-21: II, 350) i la carta en què Martí, després d'haver reclamat Canals a la cort, proposa Pere Canals, el seu germà, per a substituir-lo a la càtedra de València (ibídem: I, 401-402). Des del final del 1397 fins a la primavera del 1400, Martí I feia estada a Saragossa;⁶⁹ Canals, doncs, havia de ser en aquesta ciutat per a atendre les seves obligacions, excepte

69. Es desprèn de la datació de les cartes emeses per la cancelleria reial i publicades per RUBIÓ I LLUCH (1908-21).